

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Валентина ПАРАЦУК

У статті з'ясовано й описано особливості кодифікації британської вимовної норми протягом XX й на початку XXI століть.

Ключові слова: британський варіант англійської мови, вимовна норма, кодифікація, інвентарні, дистрибуційні рухи в ПАВ, варіювання, фоноваріанти слова.

The paper presents a survey of developments in the codification of the British pronunciation standard – RP.

Key words: British English, pronunciation norm, codification, inventory, distribution movements in RP, variation, phonemic variants of a word.

Сучасна англійська мова є унікальною просторово ієрархічно побудованою поліваріантною системою (О. Є. Семенець; О. Д. Швейцер). Унікальність цієї мови порівняно з іншими проявляється в кількості її функцій і варіантів у соціальній комунікації, адже тільки літературна форма мови охоплює: 1) англійську мову (AM) як рідну (mother tongue, L1) у вигляді її національних варіантів – британського, американського, австралійського, новозеландського; 2) AM як другу (ESL, English as a second language), якою спілкуються іммігранти в англomовних країнах, тобто в природному мовленнєвому середовищі; 3) AM як іноземну (English as a foreign language, EFL), під час її використання як lingua franca (засіб міжнаціонального спілкування) поза межами англomовних країн. Окрім того, в певних частинах світу AM функціонує у вигляді піджінів та креольських варіантів.

Серед варіантів AM і відповідних норм її вимови, британська вимовна норма посідає особливе місце, адже дослідники відносять Британію та декілька інших англomовних країн до так званих norm-providing countries (нормоутворюючих країн) (Б. Качру; Д. Крістал), в яких AM як рідна мова на території проживання національно-етнічних спільнот виконує роль засобу комунікації у всіх функціональних сферах, а кодифіковане мовне вживання визнається мовною спільнотою як норма. До того ж британський варіант англійської мови традиційно вважається навчальною моделлю у процесі оволодіння нею як іноземною, хоча на часі американський варіант AM успішно з ним конкурує в цьому аспекті.

Спрямованість сучасних наукових досліджень на всебічне вивчення мовних змін і динамічних процесів, властивих функціонуванню системи мови, розкриття динаміки мовних змін в синхронії, відсутність системного аналізу лексикографічного опису фонетичних характеристик британського національного варіанта поліетнічної англійської мови, зумовили **актуальність** нашого дослідження та визначили його об'єкт та предмет. У центрі уваги знаходяться британська норма вимови, а **предметом** аналізу виступають особливості кодифікації і лексикографічної параметризації британського варіанта англійської вимови, які розглядаються за даними авторитетних орфоепічних словників [8; 9].

Мета статті полягає у встановленні особливостей об'єктивації нормативних концепцій у британських орфоепічних словниках протягом XX та на початку XXI ст.ст. Це уможливіло прослідкувати динаміку британської вимовної норми, зв'язок мовних змін на рівні

фонетичної системи з соціально-економічними та культурними чинниками, а також з'ясувати й описати специфіку розвитку сучасної британської вимови.

Особливу значимість для нашого дослідження мають такі характеристики вимовної норми: 1) двобічна сутність норми: її зміст відображає власне-мовний аспект (тобто параметри, що описують еталони фонетичних одиниць (Р. І. Аванесов) і соціально-історичний аспект (тобто характеристики, зумовлені умовами функціонування певної мови в певному мовному колективі, – територіальною базою і соціальною основою (М. М. Гухман, Н. М. Семенюк); 2) вимовна норма та варіювання: норма, як впливає з її визначення, ґрунтується на виборі, відборі фонетичних засобів, і таким чином пов'язана з проблематикою варіювання в літературній вимові. З одного боку, норма визначає діапазон варіювання, з іншого – варіювання як форма динамізму мовної системи визначає динамізм (рухливість) норми (А. Єдлічка; Л. О. Вербицька; Н. М. Семенюк); 3) норма та її кодифікація, тобто лінгвістичне, в ідеалі адекватне, відображення норми, зафіксоване в лінгвістичних виданнях (словниках, довідниках) (В. О. Іцкович; В. М. Русанівський).

Власне-мовний аспект британської норми вимови охоплює особливості літературної вимови південно-східної Англії: Лондона та графств, що його оточують в радіусі 60 миль, так званих, внутрішніх графств (Home counties): Middlesex, Essex, Kent, Surrey [3 :78]. Вперше цей тип вимови досліджений і кодифікований у працях Д. Джоунза (D. Jones), який представив найповніший опис південноанглійської вимови (ПАВ) як британської національної норми першої половини ХХ ст. (періоду від початку століття й до другої світової війни). Згідно з британською лінгвістичною традицією, цей вимовний стандарт відомий під назвою RP (Received pronunciation, загальноприйнята вимова). Детальну характеристику RP/ПАВ, починаючи з післявоєнного періоду й до останньої чверті минулого століття, знаходимо в працях фонетистів А. Ч. Гімсона (A. Ch. Gimson), Ч. Барбера (Ch. Barber), Дж. Брука (G. Brook), Дж. Велза (J. Wells), П. Традгіла (P. Trudgill), Д. А. Шахбагової та ін. На часі різні аспекти британської вимовної норми та її кодифікації привертають увагу дослідників І. Є. Абрамової, Т. О. Дачької, Т. В. Левіної, Т. В. Мошніної, А. В. Поліщук, С. В. Шароварової.

Усі процеси, властиві синхронному стану RP умовно поділяють на *інвентарні* (тобто ті, що спричиняють зміни у вимові окремих фонем, інвентарних одиниць системи) та *дистрибуційні* (ті, що полягають у розширенні або скороченні числа позицій у слові, в яких вживається фонема) (В. О. Васильєв, Д. П. Венцкуте).

Інвентарні рухи в фонетичній системі RP, описані в спеціальній літературі, охоплюють: 1) тенденція централізації деяких голосних фонем, а саме центрування ядра дифтонга /əʊ/ (Ch. Barber); 2) нестабільність кінцевих елементів закритих дифтонгів, напр. /eɪ/ (A. Ch. Gimson); 3) стягнення триелементних сполук /aɪə/, /aʊə/ (A. Ch. Gimson); 4) набуття дифтонгоїдного характеру вимовляння історично довгих голосних /i:/ та /u:/ (G. Brook; A. Ch. Gimson); 5) часткова зміна якості фонем /æ/: деяке подовження й набуття забарвлення /a / (A. Ch. Gimson); 6) посилення напруженості /ɪ/ переважно у фінальних позиціях двоскладових слів – тенденція, що бере свій початок на південному сході Англії в регіональних діалектах, однак у 1962 р. А. Ч. Гімсон зафіксував її у вимові молодих носіїв RP, а в першому перевиданні словника Дж. Веллза (2000) така реалізація закріплена як нормативна; 7) так звана асиміляція «зрощення» (coalescence assimilation), яка існує в двох своїх різновидах: тенденція африкатизації і тенденція асиміляції (D. Jones; A. Ch. Gimson; В. П. Натальїн).

Дистрибуційні процеси в сегментній організації RP включають: 1) рухи в системі ненаголошеного вокалізму, що охоплюють два різновиди: а) розширення набору позицій вживання фонем /ə/ за рахунок скорочення позицій /ɪ/ в певних випадках і б) звуження набору позицій вживання фонем /ə/ на користь окремих ненаголошених фонем, напр.: /ʌ/, /ɒ/ (Ch. Barber; M. Shubiger; A. Ch. Gimson); 2) розширення набору позицій вживання фонем /ɔ:/ за рахунок фонем /ʊə/ в певних випадках (J. O'Connor; J. C. Wells); 3) елімінація сонанта

/j/ після /s/, /θ/, /l/ (D. Jones; Ch. Barber; G. Brook); 4) елізія деяких приголосних фонем в консонантних групах, що займають медіальну позицію в фонемних структурах слів (I. Ward).

Фонетична система будь-якої мови існує в конкретному мовному просторі, і властиві їй динамічні процеси в значній мірі є результатом певної мовної традиції, яка зумовлює, залежно від фонетичного контексту, відповідну реалізацію. Саме в цьому, на наш погляд, виявляється непорушний зв'язок власне-мовного й соціально-історичного аспектів вимовної норми. В характері самих літературних норм можуть мати місце динамічні рухи, зумовлені змінами в їхніх соціальних базах (М. М. Гухман, Н. М. Семенюк). Соціолінгвістичний аспект RP отримав вичерпне висвітлення в працях Дж. Веллза, А. Ч. Гімсона, Г. Лейтнера, Т. В. Мошніної, П. Традгіла, А. Хьюза та інших. Дослідники зафіксували своєрідну еволюцію соціальної основи британської вимовної норми, починаючи з другої половини XX століття [3:80; 7], яка пов'язана, перш за все, зі змінами в соціальній структурі британського суспільства. Починаючи з ХУІ-ХУП століть і до другої половини минулого століття, цей тип вимови був властивий досить замкнутій соціальній групі – освіченим представникам британської аристократії (А. Ч. Гімсон); соціального престижу він набув до ХУІІІ ст. (Д. Джоунз).

Два великих соціальних здобутків XX століття : доступ до освіти ширших соціальних прошарків носіїв британського варіанта АМ і «другий комунікаційний стрибок» – бурхливий розвиток засобів масової інформації, спричинили стрімке розширення соціальної основи RP, особливо в другій половині XX ст. (А. Ч. Гімсон; Г. Лейтнер). Особливості впливу соціальної бази RP на синхронному етапі її розвитку виявляються в наявності в межах норми більшої кількості різновидів вимови, які можна класифікувати на підставі соціальних критеріїв. Так, Дж. Веллз вважає, що RP в останній чверті XX ст. властива стратифікаційна класифікація чотирьох різновидів, які корелюють з соціальними характеристиками носіїв вимови: Mainstream RP (вимова освічених носіїв середнього класу), U-RP (upper-crust RP, вимова представників старшого покоління, що належать до аристократії), Adoptive RP (вимова носіїв, які оволоділи цією нормою в результаті навчання) і Near-RP (вимова носіїв, що зберігає діалектні риси) [7:279]. А. Ч. Гімсон виокремив три різновиди в межах RP на основі вікового, освітнього й регіонального критеріїв: General RP (який по суті збігається з Mainstream RP за класифікацією Дж. Веллза), Refined RP (так звана «рафінована», гіперкоректна вимова, що властива високоосвіченим носіям вищих соціальних кіл та певних професій) та Regional RP (яка, за визначенням, збігається з Near-RP Дж. Веллза) [3:80].

Отже, на часі британській вимовній нормі, крім структурного варіювання як умови та форми реалізації еволюції фонетичної системи, притаманне соціальне, функціонально-стилістичне варіювання як результат функціонування цієї норми в певному мовному просторі. Причому, спроба протиставити структурне і соціальне варіювання в межах норми, на наш погляд, була би некоректною. Складність полягає в тому, що структурні фоноваріанти можуть набувати соціальних ознак в певних соціо-комунікативних ситуаціях, наприклад, вимовляння дифтонга /əʊ/ з центрованим ядром звучало би занадто прогресивно в середовищі старшого покоління носіїв RP.

У зв'язку зі змінами в соціальній базі, враховуючи особливості сучасного етапу еволюції фонетичної системи, британська вимовна норма, починаючи з другої половини XX століття, йде шляхом визнання варіантів в більшій мірі, ніж на попередніх етапах її розвитку. Докази цього знаходимо в сучасній кодифікації норми й характері нормалізаційних процесів (тобто свідомого, цілеспрямованого впливу на вживання мовних засобів (В. О. Іцкович).

Один з найавторитетніших довідників із RP – CEPD-2006 [8] кодифікує варіанти фонемних структур більше 21 % загальних назв (власні імена не брались до уваги). Зіставний аналіз корпусу слів декількох видань цього словника – 1922, 1958, 1984 та 2006 років, зафіксував тенденцію зростання нормативної варіантності. Видання словника 1984, 2006 рр. представляють фоноваріанти слів, які їх не мали в попередніх виданнях, – в основному, в підсистемі лексичних запозичень, що на часі підлягають фонологічному нормуванню, а також велика кількість нових фоноваріантів з'явилась під впливом тенденцій централізації ненаголошених голосних та аффрикатизації.

У другій половині ХХ ст. змінився характер нормалізаційних процесів RP по відношенню до фоноваріантів слів. В різні періоди розвитку британської норми її нормалізації властиві свої особливості. У ранньому новоанглійському періоді (1500-1700 р.р.) толерантність до варіювання була значно більшою, ніж в наступні періоди (Ч. Барбер). Вважаємо, що це можна пояснити труднощами нормалізації, зумовленими докорінними змінами, які переживала фонологічна система англійської мови в той період – Великий зсув голосних, г-вокалізація й утворення нових дифтонгів, поява деяких нових коротких голосних тощо.

ХУІІІ ст. в історії англійської мови вважається епохою посиленої, свідомої регламентації вживання мови, введення правил і норм (Т.В. Расторгуєва). Саме в цей період виокремлюється естетичний критерій вимовної норми, її соціальна престижність – RP як вимови, прийнятої в освічених колах суспільства (*pronunciation received by polite circles of society*) [4:7]. Суть нормалізаційних процесів в RP зводилась до того, що усна форма мови зазнавала сильного впливу письмової [6:75], ставлення нормалізації до варіювання полягало в обмеженні останнього.

Перші десятиліття ХХ ст. складають особливий етап в галузі кодифікації і нормалізації RP, яких охоплював активні нормалізаторські спроби не тільки посилення престижності цієї норми, широко використовуючи критерій «прийнятності» (*acceptability*), але й значні намагання встановити стандарт вимови, тобто чітко окреслену, зразкову норму [5:93]. Саме Д. Джоунз дав перший детальний опис RP як можливо єдиного вимовного стандарту. Невдовзі виповниться сто років найавторитетнішому словнику британської вимови – *The Cambridge English Pronouncing Dictionary* [8], перше видання якого під назвою *The Everyman's English Pronouncing Dictionary*, укладене проф. Даніелем Джоунзом, вийшло з друку в 1917 р.

За загальною тенденцією обмеження варіювання в нормативного аспекті, Д. Джоунз визнавав як структурне, так і функціонально-стилістичне варіювання в типі вимови, який він описав. Як еталон Д. Джоунз кодифікував вимову старшого покоління носіїв мови, які отримали освіту і приватних школах і коледжах Оксфорда та Кембриджа.

В результаті нормалізаційних зусиль британських фонетистів, корпорації Бі-Бі-Сі, диктори якої, починаючи з початку її заснування й до 70-их р.р. минулого століття, використовували виключно RP в першій половині ХХ ст., відбулась певна консолідація RP, однак спроба зразкового вимовного стандарту не була успішною, тому що це не відповідає принципам історичної мінливості, рухливості мовної норми (Р.О. Будагов).

В другій половині ХХ ст. відбулось певне зближення RP та її кодифікації з узусом, що спричинило переоцінку деяких принципів нормалізації в галузі вимови. Нормалізаційні зусилля зосереджені не на обмеженні варіювання, а на вирішенні проблеми якомога адекватнішого, диференційованого опису варіювання, властивого RP (А. Ч. Гімсон; Дж. Веллз). Динамічні рухи варіантів в межах кодифікованої норми вимови охоплюють такі три різновиди: 1) конкуренція двох/або більше варіантів, коли джерела кодифікації рекомендують традиційний варіант як найпоширеніший, а нові варіанти – як альтернативні; 2) конкуренція двох/або більше варіантів, коли джерела кодифікації фіксують новий варіант як найпоширеніший, а традиційний – витісняється на периферію; 3) представлення нового варіанта як єдино можливого [2:172]

Вимовний словник CEPD, починаючи з 1977 р., а потім й інші словники, стали кодифікувати в якості еталонної вимову середнього покоління освічених англійців як таку, що адекватніше відображає реалії мовленнєвого узусу, а вимова старшого покоління в деяких випадках вважається застарілою.

На часі для мовної ситуації у Великій Британії властиво протиставлення престижної, не пов'язаної територіально ні з яким регіоном, а тільки виконуючої важливі соціальні функції вимовної норми RP, та складної системи соціально-територіальних типів вимови [1:10]. При цьому специфічною особливістю сучасного стану британського вимовного стандарту RP є сильний вплив на нього різних соціальних і територіальних діалектів, перш за все, *Estuary English* і *Cockney*. Їхня роль в спричиненні інноваційних процесів в межах RP може скласти перспективу подальшого дослідження британської вимовної норми.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Абрамова И. Е. Британский произносительный стандарт: тенденции развития / И. Е. Абрамова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение. – Челябинск: Изд-во ЧелГУ, 2010. – Вып. 47. – С.5-10.
2. Дацька Т. О. Методика дослідження динаміки кодифікованих варіантів фонемної структури слова / Т. О. Дацька // Наукові записки. – Серія Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – № 67. – С. 170–178.
3. Gimson A. C. Gimson's Pronunciation of English [revised by A. Cruttenden. – 6th ed.] / Alfred Charles Gimson. – London : Edward Arnold, 2001. – 339 p.
4. Holmberg B. James Douglas on English pronunciation. / B. Holmberg. – Lund: Hakan Ohlssons Boktryskert, 1956. – 348 p.
5. Leinter G. The Consolidation of “Educated Southern English” as a Model in the Early 20th Century / Gerhard Leitner //International Review of Applied Linguistics in Language Teaching. – Heidelberg, 1982. – Vol. 20.– No. 2. – P. 91-107.
6. Strang B. A History of English / Barbara Strang. – London : Methuen & Co Ltd. – 1970. – 453 p.
7. Wells J. C. Accents of English. / John Cristopher Wells. – Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1982. Books 1, 2, 3. – 685 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

8. The Cambridge English Pronouncing Dictionary / [origin. compiled by D. Jones / ed. by P. Roach, J. Hartman, and J. Setter]. – [17th ed.]. – Cambridge : Cambr. Uni. Press, 2006. – 599 p.
9. The Longman Pronunciation Dictionary / [origin. compiled by J. Wells]. – [3nd ed.]. – Harlow : Longman, 2008. – 870 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Паращук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми вимовних норм національних варіантів сучасної англійської мови як поліетнічного утворення.